Primitive

tider

21

arkeologisk
tidsskrift

Primitive
tider

Primitive tider utgis av Marie Ødegaard (redaktør), Hege Skalleberg Gjerde, Gaute Reitan, Marte Spangen, Vibeke M. Viestad og Mari Arentz Østmo
Sekretær: Andreas Ropeid Sæbø

ISSN 1501-0430

Postadresse:
Primitive tider
Postboks 6727, St. Olavs plass
0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com / abonnement@primitive-tider.com

Internett: <https://journals.uio.no/PT/index>

Ombrekk: Hege S. Gjerde

Trykk: Reprosentralen ved Universitetet i Oslo

©Primitive tider. Ettertrykk for mangfoldiggjøring kun etter avtale med redaksjonen.

Forsideillustrasjon: Handelsrelaterte gjenstander fra Vikingtid. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet. Fra artikkelen Metallsøkerfunn som grunnlag for kunnskap og vern. En case-studie fra Sunndal – et knutepunkt i jernalder og middelalder av Dahle *et al.* s.81-99.

Skrive for Primitive tider?

Primitive tider oppfordrer spesielt uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og rapporter (enkler, ikke fagfellevurderte tekster). Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planegg i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

<https://journals.uio.no/PT/index>

Artikkelutkastet bør lengdemessig omtrent tilsvare den ferdige artikkelen. Det må med andre ord være noe mer enn en skisse/ løse ideer, men også vesentlig kortere enn en avhandling. Vi ser fram til å høre fra deg!

Kontakt oss enten pr. mail: kontakt@primitive-tider.com
eller send utkastet til postadressen over

INNHold

Fagfellevurderte artikler

Ferd og frakt over fjell og vidde	7
Kjetil Loftsgarden	
Mistet på sjøen? En nyoppdaget fiskekrok fra steinalderen i Søgne, Vest-Agder.	25
Elling Utvik Wammer, Anja Mansrud, Pål Nymoen og Frode Kvalø.	.
Variasjon i praksis?	45
Sammenføyingsteknikk – og materiale i nordnorske jernalderbåter.	
Thomas Lund	
Pløyelagsfunn i skjæringspunktet mellom forskningspotensial og forvaltningsprioriteringer: Fokus og holdninger i diskusjonen om privat metallsøking i Norge	63
Caroline Fredriksen	
Metallsøkerfunn som grunnlag for kunnskap og vern.	81
En case-studie fra Sunndal – et knutepunkt i jernalder og middelalder.	
Kristoffer Dahle, Carl Fredrik Vemmestad og Jarle Stavik	
The Fimbulwinter theory and the 6th century crisis in the light of Norwegian archaeology: Towards a human-environmental approach.	101
Ingar M. Gundersen	
Feltkurs som læringsform.	121
50 år med arkeologisk feltutdanning ved Universitetet i Oslo.	
Axel Mjærum og Steinar Solheim	
Rapporter	
Practical experiences with cross-disciplinary research – the case of Saving Oseberg.	143
Susan Braovac	
Anmeldelser	
Gustaf Trotzig: Arkeologins fotografier. Några milstolpar. KVHAA Handlingar Antikvariska serien 56. Mölndal 2018. 328 s.	149
Einar Østmo	

Ljungqvist, Fredrik Charpentier 2017. Klimatet och människan under 12 000 år. Dialogos. Stockholm.	153
Eivind Heldaas Seland	
Oma, K.A. (2018). The sheep people. The ontology of making lives, building homes and forging herds in early Bronze Age Norway. Equinox Publishing Ltd, Sheffield, UK; Bristol, CT.	157
David G. Anderson	
Bender Jørgensen, Lise, Soafer Joanna og Marie Louise Stig Sørensen (eds.) 2018 Creativity in the Bronze Age. Understanding Innovation in Pottery, Textile, and Metalwork Production. Cambridge University Press..	159
Nils Anfinset	
Dufeu, Val (2018): Fish Trade in Medieval North Atlantic Societies - An Interdisciplinary Approach to Human Ecodynamics, Amsterdam.	163
Hans Christian Küchelmann	.
Morgengry over vikingenes tid	169
Anmeldelse av utstillingen VÍKINGR, Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo	
Brita Brenna	

Metallsøkerfunn som grunnlag for kunnskap og vern. En case-studie fra Sunndal – et knutepunkt i jernalder og middelalder.

Kristoffer Dahle, Carl Fredrik Vemmestad og Jarle Stavik
Møre og Romsdal fylkeskommune og Nordmøre museum

Privat bruk av metallsøker har økt mye i Norge de siste årene (figur 1), og har resultert i et stort tilfang av arkeologisk gjenstandsmateriale (Maixner 2015). Debatten omkring bruken av metallsøker i dyrka mark har imidlertid vært stor, både i sosiale medier og i faglige fora (Rasmussen 2014; Gundersen *et al.* 2016; Kvanli 2016; Kvanli og Sørensen 2016; Skre og Pilø 2016; Gundersen 2019). Dette gjaldt særlig i forbindelse med utarbeidelsen av Riksantikvarens retningslinjer for privat bruk av metallsøker som kom i 2017, men det er fremdeles stor variasjon i hvordan man tolker og forvalter slike funn (Maixner 2015; Sayej 2019). Forvaltningen mangler klare og operative kriterier for automatisk fredning av funnkonsentrasjoner, for hva som tolkes som løsfunn og hva som tolkes som lokaliteter, og dette påvirker også den videre forvaltningen, forskningen og formidlingen.

Sundalen på indre Nordmøre er ett av områdene med mange detektorfunn, særlig konsentrert omkring gårdene Hol, Vinnavoll, Løykja og Torske (videre kalt Leikvinområdet). Over 70 % av metallsøkerfunnene som ble levert inn til Møre og Romsdal fylkeskommune i 2016 kom fra disse gårdene (Vemmestad 2018). Sundalen har vært en viktig ferdselsåre mellom fjord og fjell, noe som kan ha gjort dette til et maktssenter, samlingssted og knutepunkt for handel og kommunikasjon (Ringstad 1987;

Sørheim 2018). Både kulturminner og stedsnavn i området, som Holskeidet og Løykja, tyder på sosiale og rituelle møteplasser i forhistorisk tid (Sørheim 2014; Sørheim 2018:302).

I 2017 initierte Møre og Romsdal fylkeskommune et prosjekt for å avklare vernestatusen på de viktigste funnområdene i Sunndal og kartlegge tilstanden på eventuelle kulturminner under markoverflaten (Dahle 2019). Artikkelen baserer seg på denne undersøkelsen. Vi vil se nærmere på kunnskapspotensialet som ligger i metallsøkerfunnene, og i hvilken grad disse kan gi oss ny kunnskap om handel, møteplasser og sentral gårdsbosetning i Sunndal i jernalder-middelalder. Vi vil videre diskutere forholdet mellom metallsøkerfunnene og strukturer under pløyselaget, og om gjenstandene kan indikere eller representere automatisk fredete kulturminner. Til slutt vil vi se på hvilke konsekvenser våre resultater og tolkninger har for forvaltningen av slike funnrike områder i dyrka mark.

Lovverk og retningslinjer for metallsøk i dyrka mark

LOV 1978-06-09 Nr 50 – Lov om kulturminner (heretter Kulturminneloven) § 3 sier at det er forbud mot inngrep som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme

Figur 1: Statistikken viser antallet innkomne metallsøkerfunn pr. år hos fire av landsdelsmuseene i perioden 2000-2017. Tallene er basert på personlige meddelelser fra samlingsforvalterne Terje Masterud Hellan (NTNU), Brita Hope (UiB), Tanja Larssen (UiT) og Arne Johan Nærø (AM) i perioden 20.06-29.07.2019 (se også Nærø 2019).

Statistikk er utarbeidet av Carl Fredrik Wahr-Hansen Vemmestad.

et automatisk fredet kulturminne. Det er også forbudt å fremkalle fare for at dette skal kunne skje. Dette innebærer at det er ulovlig å drive metallsøk og plukke opp gjenstander fra automatisk fredete kulturminner.

Kulturminneloven § 4 presiserer hva som er å regne som automatisk fredete kulturminner. De vanligste kulturminnetypene i dyrka mark er bosetningsspor, dyrkingsspor, kokegroper og graver, men det forekommer også handels- og produksjonsplasser. Kulturminnene består som regel av lag eller strukturer under mark-overflaten, men ikke nødvendigvis. En fredet steinalderboplass kan for eksempel baseres utelukkende på funn av flint eller annet littisk materiale i ployelaget. Kulturminneloven § 4 f presiserer at fredningen også kan omfatte «Tingsteder, kultplasser, varp, brønner, kilder og andre steder som *arkeologiske funn*, tradisjon, tro, sagn eller skikk knytter seg til [*vår utheving*]».

Dette forholdet blir presisert i de før nevnte nye retningslinjene til Riksantikvaren (2017):

Flere funn innenfor et begrenset areal og/eller spor etter kull, skjorbrente stein og/eller brente bein m.m., tyder på at funnene tilhører et automatisk fredet kulturminne (...). Det trenger ikke være synlige strukturer på stedet for at for eksempel en boplass eller en handelsplass skal være automatisk fredet. Ofte kan tilstedeværelsen av gjenstander i seg selv være det som avgjør at et område er automatisk fredet (Riksantikvaren 2017:4).

En oversikt over kjente automatisk fredete kulturminner er oppført i kulturminnedatabasen Askeladden, men andelen kulturminner som hittil ikke er oppdaget og kartfestet er stor. Nye metallsøkerfunn blir som regel registrert med uavklart status i databasen, noe som innebærer at videre undersøkelser er nødvendige for å avklare

vernestatus. Dette blir gjerne ikke gjort før en eventuell utbygging i området, jamfør Kulturminneloven § 9. For å unngå å skade eventuelle kulturminner skal man ifølge retningslinjene heller ikke bruke metallsøker eller grave etter funn på uavklarte lokaliteter (Riksantikvaren 2017:3).

Kulturminneloven § 6 sier også at forbudet gjelder innenfor sikringssonen på fem meter. Den går rundt hele kulturminnet, både i flate, høyde og dybde. Dette betyr at det også er forbudt å søke og grave i matjorda som eventuelt dekker et automatisk fredet kulturminne, selv om man bare søker på overflaten (Gundersen 2019). Ifølge retningslinjene bør man ikke drive metallsøking nærmere enn 25 meter fra nærmeste kulturminne, og ellers være varsom og stoppe søket dersom en mistenker at funn kan representere automatisk fredete kulturminner.

For bøndene som driver jorda er regelverket noe annerledes. Kulturminneloven § 3, annet ledd, sier at områder med automatisk fredete kulturminner fremdeles kan nyttes til jordbruk. Uten tillatelse av vedkommende myndighet kan det imidlertid ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere, men dette er vanskelig å kontrollere i praksis. Kulturminneforvaltningen har i prinsippet anledning til å stoppe videre bruk av området, men dette er et virkemiddel som kan ha store negative konsekvenser for den det gjelder og som sjelden tas i bruk.

Gjennom vår case-studie fra Sunndal ønsker vi å se nærmere på hvilke muligheter og utfordringer som ligger i dette lovverket.

Metallsøk i debatt og forskning – et kort overblikk

Christian Fischers (1983) artikkel «Den har fanden skabt» i SKALK, regnes som startskuddet på den nordiske debatten om privat metallsøking (Rolfsen 2016). Danmark, Norge og Sverige har tre forskjellige forvaltningsmodeller, som har ledet til ulike lover og regler omkring metallsøk i de tre landene (Dobat 2016; Lingstöm 2016; Gundersen 2019).

Moderne arkeologi vektlegger konteksten til et gjenstandsmateriale tungt når man skal analysere fortidens liv og leven. Dette er noe av kjernen i debatten rundt potensialet metallsøkerfunnene har innenfor forskningen, blant annet problematisert gjennom flere store forskningsprosjekter (Paulsson 1999; Watt 2000; Pilø 2007).

Privat metallsøk kan medføre store representativitetsproblemer, ikke minst i forhold til nedprioritering av visse typer materialer som jern og ikke-metalliske gjenstander (Watt 2000:85-88; Pilø 2007:147). Søkene kan også konsentreres til områder som søkerne finner interessante, såkalt *cluster emphasis* (Paulsson 1999:52-53; Christiansen 2016:29), som vil ytterligere styrke konsentrasjonen av funn på enkelte steder. Disse utfordringene kan løses ved mer organiserte metallsøk, der man søker systematisk i rutenett og samler inn alt av materiale.

En annen viktig faktor for representativiteten til metallsøkerfunn er deponerings- og formasjonsprosesser i pløyelaget (Henriksen 2016). Funn i pløyelaget kan være en indikator på arkeologiske strukturer (Tonning *et al.* 2017), men det er ikke alltid mulig å trekke noen klar relasjon mellom posisjonen til ett eller flere funn som er gjort i pløyelaget og underliggende kulturlag eller strukturer. Ulike dateringer kan snarere indikere at metallsøkerfunnene stammer fra yngre lag etter strukturer som er blitt ødelagt (Paulsson 1999:54; Watt 2000:83; Pilø 2007:145). I lys av dette har det gjerne vært fokus på å finne ut hva slags kulturminnetyper de løse gjenstandene kan representere. Dette er en utfordring som øker som følge av moderne og mer intensive jordbruksformer og som leder til større fragmentering av funnene (Henriksen (2016:73). Mange funn kan også være redeponerte i forbindelse med gjødsling (Christiansen 2017).

Debatten i Norge har i stor grad fokusert på problematikken rundt den automatiske fredningen av områder med mange metallsøkerfunn (Maixner 2015; Kvanli og Sørensen 2016; Gundersen 2019). Det er viktig for

forvaltningen å avklare om metallsøkerfunn betraktes som løsfunn eller om de representerer faste kulturminner og hvilket areal som eventuelt bør regnes som automatisk fredet. Formålet med lovverket er å ivareta både løse og faste kulturminner som vitenskapelig kildemateriale, men ulike tolkninger og perspektiver kan gi forskjellige utfall for den videre forvaltningen. Automatisk fredning kan føre til at gjenstandsmaterialet gradvis blir ødelagt av plogen og at man dermed taper et viktig kildemateriale (Maixner 2015; Kvanli og Sørensen 2016). Dette blir gjerne kalt *metallsøkerdilemmaet* (Skre og Pilø 2016). På den andre siden bidrar automatisk fredning til å beskytte lokalitetene, som gir muligheter for mer kontrollerte søk og sikrer et mer representativt materiale (Gundersen 2019).

De nye retningslinjene gir klare føringer for forvaltningen, men skillet mellom automatisk fredete kulturminner og løsfunn er fremdeles uklart og i hovedsak basert på skjønn. Forvaltningen mangler gode og enhetlige kriterier for definering og avgrensing av metallsøkerlokaliteter. Retningslinjene sier ingenting om hvor mange funn det må være, hvor nært hverandre de må ligge eller om de også må ha en nær kronologisk og funksjonell sammenheng.

Sunndal på Nordmøre - geografi og historie

Sunndalen ligger på indre Nordmøre og strekker seg sørøstover fra innerst i Sunndalsfjorden til Gjøra, der dalen deler seg i to. Den ene dalen går nordover til Oppdal, mens den andre ender opp i Sunndalsfjella hvor det har vært ferdsel over til Lesja. Geografien gjør at Sunndal i lang tid har vært en viktig ferdselsåre og knutepunkt mellom kyst og innland, slik det også var i historisk tid (Seljedal 1967:313).

Dalbunnen er preget av bunnmorener og elveerosjon fra elven Driva som har gravd seg ned i bremorenene og har laget terrasser i forskjellige høyder (Seljedal 1967). Leikvinområdet ligger på en av disse terrassene, og det er på de fire gårdene Hol, Vinnavoll, Løykja og Torske at de fleste metallsøkerfunnene har kommet inn (figur 2). De tre første gårdene har

til felles at dagens gårdsbebyggelse er flyttet på grunn av ras på 1600- og 1700-tallet.

Frem til 1689 lå gårdsbosetningen på Hol oppe på det som i dag er Øverbakkan, like ved Holskeidet, hvor det i dag ligger rester av et gravfelt. Skeid-navnet kommer av norrønt *skeið*, 'veistykke, løp, ritt' og tyder på at man her har hatt kappløp med hest og andre tevlinger (Øverland 1898; Rygh 1999 [1885]:64-65). Tunet på Vinnavoll lå på samme terrasse som Hol fram til 1785, da også dette ble flyttet nærmere elven som følge av ras. Denne delen av terrassen, som nå er åker, kalles Kjerkehauken.

Den neste gården, Løykja, ligger på et litt lavere høydedrag. Gårdsnavnet kommer av norrønt Løykin, av *leikr*, 'leik' og *vin*, 'eng', og tyder på at det har vært samlingsplass i forbindelse med tevlinger og religionsutøvelse (Særheim 2014:58). Her lå hovedkirken i Sunndal fram til ca. 1690, da den ble nedlagt på grunn av ras (Sande 1981:176). Gården ble i likhet med Hol og Vinnavoll flyttet nedunder neste terrasse, men kirkegården ligger fortsatt i samme område.

Under utvidelse av kirkegården i 1993 ble området undersøkt ved fflateavdekking. Det ble påvist et kokegropfelt med 41 sikre kokegroper med dateringer hovedsakelig fra romertid-folkevandringstid, tolket som en form for kultplass eller samlingssted (Narmo 1996:89-92). Senere er det funnet spredte kokegroper tre andre steder rundt omkring på Løykja (Stavik 2011, 2012).

Øst for kirkegården på Løykja ligger det største gravfeltet i Møre og Romsdal. Det består i dag av nærmere 200 gravminner, men før elveerosjon og oppdyrking var det trolig enda større (Gaustad 1965). Dette er et sjeldent eksempel på et fellesgravfelt eller bygdegravfelt i fylket, med likheter til Vangfeltet på Oppdal (Farbregd 1993). Dateringene tyder på en bruk fra 300-tallet fram til et stykke ut i vikingtiden (Narmo 1996:95). Eldre kilder omtaler også et noe mindre gravfelt der, men som i dag er fjernet (Schønning 1778:74; Bendixen 1878:46). Dette styrker oppfatningen av Sunndal som et viktig knutepunkt. I tillegg har både rike funn

Figur 2. Kart over Leikvinområdet, med avmerking av de undersøkte områdene

og storhauger blitt tatt til inntekt for at Løykja har vært et maktsenter på indre Nordmøre (Ringstad 1987:297; Sørheim 2018:301).

Den siste av gårdene oppetter dalen er Torske. Gårdsbebyggelsen her er også noe forskjøvet fra sin plassering i tidlig moderne tid, men dette skjedde først i forbindelse med deling og utskiftning på 1800-tallet. Frå gården er det tidligere rapportert inn et par graver som kan ha vært en fortsettelse av det store gravfeltet på nabogården Løykja.

Sett under ett vitner navnene, plasseringen i terrenget og den store mengden kulturminner om at Leikvinområdet kan ha fungert som et viktig senter og knutepunkt i jernalder og middelalder.

Sunnalsprosjektet – bakgrunn og formål

Det første kjente metallsøkerfunnet i Leikvinområdet ble oppdaget og innlevert i 2014. De neste to årene økte funnmengden i hele Leikvinområdet med 82 nye innleveringspliktige funn (Vemmestad 2018; figur 1). De fleste var fra vikingtid-middelalder, deriblant flere sølvmynter, vektlodd og importgjenstander som kunne indikere handel, men det var også noen eldre funn. På bakgrunn av funnkonsentrasjoner ble enkelte områder skjønnsmessig registrert som automatisk fredete kulturminner av Møre og Romsdal fylkeskommune. Stedvis kunne metalldetektoristene også rapportere om kull og det som sannsynligvis var oppløyde strukturer. Det intensive jordbruket i området, med dyrking av korn og poteter, bidro imidlertid til at fylkes-

kommunen stilte spørsmål ved hvor mye av strukturene under markoverflaten som var bevart.

På bakgrunn av dette initierte Møre og Romsdal fylkeskommune i 2017 et registreringsprosjekt, i samarbeid med Nordmøre museum og de lokale metalldetektoristene (figur 3). Arbeidet ble ledet og finansiert av fylkeskommunen, men med stor grad av egeninnsats fra de involverte aktørene.

Hovedformålet med undersøkelsen var å avklare vernestatusen på de aktuelle lokalitetene og å kartlegge skadeomfanget etter moderne jordbruk. Samtidig var det et mål å styrke kunnskapsgrunnlaget omkring forholdet mellom metallsøkerfunn og arkeologiske strukturer under pløyelaget, med særlig vekt på handel, møteplasser og sentral gårdsbosetning i vikingtid-middelalder. Dette er kulturminner som er vanskelige å påvise arkeologisk, og som følgelig utgjør viktige kunnskapshull.

En av hovedteoriene til at man har så få bosetningsspor fra vikingtid og middelalder sammenlignet med eldre jernalder, er at tunene har ligget på samme plass som i dag og i liten grad er berørt av arkeologiske undersøkelser (Pilø 2005:82; Martens 2009; Grønnesby 2017). Undersøkelsesområdet i Sunndal er godt egnet til å belyse denne problemstillingen, ettersom alle de fire gårdene har blitt flyttet i etterreformatortid og det er gjort mange metallsøkerfunn fra vikingtid og middelalder i de gamle tunområdene som nå er dyrket opp.

Prosjektets hovedmål var derfor å undersøke om det var bevarte strukturer under markoverflaten i de mest funnrike områdene, gjennom å utføre mindre inngrep med maskinell sjaktning. Innledningsvis og parallelt med sjaktningen ble det gjort overflatesøk med metallsøker for å få bedre oversikt over funnkonsentrasjonene. Dette ble hovedsakelig gjort på lokaliteter hvor tidligere

Figur 3: Arkeologer og metalldetektorister i nært samarbeid. F.v. Jarle Stavik, Anders Danielsen, Christian Husby og Carl Fredrik Wahr-Hansen Vemmestad. Foto: Kristoffer Dahle, Møre og Romsdal fylkeskommune.

funn hadde ført til søkestopp og det ikke hadde vært søkt på flere år. Matjorda ble avdekket i mekaniske lag, hvor man kontinuerlig gjennomførte metallsøk både før og under avdekking og av de oppgravde løsmassene (Dahle 2019).

Til sammen ble det gravd 15 sjakter å 3x10 meter, fordelt på fem områder – Øverbakken på Hol, Kjerkjehaugen på Vinnavoll, Løken og Løykja kyrkjegard på Løykja og Torske (figur 2 og 4). Dette var en svært begrenset registrering sammenlignet med en ordinær arkeologisk undersøkelse, men det ble likevel gjort mange funn. Ti av sjaktene inneholdt arkeologiske strukturer som var jevnt fordelt på de fem områdene. Ut fra våre moderate sjakter ble det påvist og avgrenset relativt mange forholdsvis store lokaliteter. Samlet ble det registrert 5 dyrkingslag/kulturlag, 28 sikre strukturer og 56 sikre eller sannsynlige oldsaker. 25 av funnene ble gjort ved overflatesøk 31 i forbindelse med sjaktingen (Dahle 2019).

Isolert sett synes undersøkelsen å styrke oppfatningen av at løsfunn indikerer automatisk fredete kulturminner under markoverflaten, men med enkelte unntak var det likevel ingen klare kronologiske og funksjonelle sammenhenger mellom metallsøkerfunnene og de arkeologiske strukturene. Strukturene ble alle datert til tidsrommet bronsealder-eldre jernalder, og var dermed i all hovedsak mye eldre enn detektorfunnene. Det ble heller ikke påvist sikre strukturer etter markedsaktivitet eller andre samlingsplasser, slik man har kunnet påvise andre steder (Ramstad 2010; Bill og Rødsrud 2013).

Det ble videre dokumentert synlige spor etter moderne jordbruksredskaper ned til 30-35 cm i de fleste av sjaktene som ble anlagt. Tilstanden var likevel noe bedre enn fryktet, ettersom det ble observert plogfurer på opptil 60 cm dybde på overflaten. Dette skyldes at hyppepløgen ikke bare pløyer dypt, men også bidrar til å løfte jorden mellom furene. Det er senere søkt sikringsmidler (Post 70) til dokumentasjon av flere av lokalitetene, hvorav én har blitt undersøkt med georadar (Fredriksen og Stamnes 2018; 2019).

Figur 4: Sjaktene ved Kjerkjehaugen

Kriterier for å påvise og avgrense lokaliteter basert på gjenstandsfunn i pløyselaget

For å skille ut ulike aktivitetsområder på bakgrunn av funnmaterialet ble det først utført en analyse av gjenstandenes alder og funksjon. For å få et mest mulig representativt materiale innlemmet vi alle funnene fra området fra både før, under og i etterkant av registreringsprosjektet, dvs. 2014-2018. For å unngå *cluster emphasis* og overrepresentasjon av funn i enkelte områder valgte vi å ekskludere funn fra sjaktene, hvor det ble søkt i flere mekaniske lag på samme sted.

Gjenstandene ble typologisk datert og vurdert opp mot tre mulige funnkontekster som er relevante for vår problemstilling: gravgods og riter, gårdsbosetning, og handel- og produksjon. Tanken er at sammensetningen av gjenstandsgrupper kan virke diagnostiserende for områdebruken, og dermed kan fortelle om aktiviteter som har foregått på stedet. Disse kategoriene har imidlertid mange fellestrekk, og endringer i områdebruken over tid kan også føre til sammenblanding. Ettersom det sjelden er mulig å plassere funnene utelukkende innenfor en av kategoriene ble tolkningene delt inn i tre grader av sannsynlighet – sannsynlig, mulig og lite sannsynlig (Pedersen 2001; Vemmedstad 2018). Alle funn kan dermed gis en grad av sannsynlighet innenfor alle kategoriene.

Til *gravgods og riter* regnes gjenstander som en ofte finner i gravkontekster, samt gjenstander med en utforming som kan assosieres med sakrale og rituelle funksjoner. Personlig utstyr slik som våpen, draktnåler, rakekniver og pinsetter regnes som sannsynlige indikatorer for en gravkontekst. I kristen tid kan kategorien omfatte kors og madonnafigurer. Andre funn fra jernalder, slik som vektlodd, spinnehjul, spillebrikker, verktøy, beslag, hestesko, klinknagler etc., kan også indikere graver, men her er grunnlaget mer usikkert siden disse også kan indikere andre kontekster som markeds plasser og boplasser.

Til *bosetningsspor* regnes alle funn assosiert med fast gårdsbosetning. Sannsynlige indikatorer for dette vil være vevlodd, klebersteinsfragmenter, jernnagler, spinnehjul av stein eller bly, kvernsteiner, gryteføtter, keramikk og brent leire. Blyfragmenter, mynter og signetringer er funn som muligens kan indikere bosetning i nyere tid, men disse er mer usikre. Generelt ble det gjort få funn av metallgjenstander som utelukkende kan assosieres med bosetning. Vi er oppmerksomme på at de sterkeste indikatorene er ikke-metalliske og dermed vanskelig å oppdage ved metallsøk. Dette gjelder særlig i eldre jernalder, men til dels også i yngre perioder. Mengden funn fra denne kategorien synes imidlertid å øke i nyere tid.

Med *handel og produksjonsspor* regnes alle funn assosiert med utveksling av verdier og produksjon rettet mot et større marked. Det er noe lettere å definere dette enn de foregående gruppene, fordi de fleste handels- og produksjons plasser vi kjenner til i Skandinavia har et stort funnmateriale med særegne funnkategorier, samt at flere kjente handels plasser har blitt gjennom søkt med metallsøker (Pilø 2007; Bill og Rød srud 2013). For både handels- og produksjons plasser er smelteklumper, myntklipp, vektlodd og hakkemetall sannsynlige indikatorer (figur 5a og b). Andre mulige indikasjoner på slike plasser er bl.a. brent leire, spinnehjul og vevlodd, men disse sammenfaller også med andre kontekster. En særlig utfordring ligger i å skille mellom markeds plasser og småskala handel og produksjon på gårdene (se også Pedersen 2001).

Basert på analysen av gjenstandenes alder og funksjon har vi vurdert kriterier for å bedømme om gjenstandsfunnene i seg selv kan sies å representere ulike forhistoriske aktiviteter på stedet, og følgelig skal forvaltes som automatisk fredete kulturminner. Der det ikke er påvist faste strukturer, kulturlag eller andre indikasjoner har vi på bakgrunn av dette endt opp med følgende kriteriesett:

For at en lokalitet skal anses som automatisk fredet basert på gjenstandsfunn i ployelaget bør det være funnet minimum fem funn, som med stor sannsynlighet kan knyttes til samme hovedfunksjon, innenfor et område på 500 m² og en tidsramme på om lag 500 år (Dahle 2019).

Vi erkjenner at det er store utfordringer knyttet til et slikt formelt kriteriesett. Det kan være regionale forskjeller i hva som bør regnes som høy funnfrekvens, og det vil alltid være behov for skjønn i forhold til funnsammensetning og kontekst. Ved automatisk fredning bør også forholdet til landskapet, kulturminner og relevante landskapsstrukturer vektlegges. Til dette kan flyfoto, skriftlige kilder og gamle kart være viktige kilder (Hansen 2009). Vi mener likevel at det er viktig å ha noen tommelfingerregler for å peke ut, avgrense og tolke funnkonsentrasjoner i seg selv. Dette vil kunne styrke grunnlaget for skjønnutøvelse innen kulturminneforvaltningen ved å gi et bedre grunnlag for å skille mellom løsfunn og automatisk fredete lokaliteter.

Viktige forutsetninger for metoden er at man har gjennomført systematiske søk, at det er et tilstrekkelig materiale og at gjenstandene er godt kartfestet (Gundersen *et al.* 2016:166). Det krever dessuten god typologisk kjennskap til materialet, og hvilke gjenstander som kan ha en kronologisk og funksjonell sammenheng. Siden mange gjenstander er fragmenterte og har en viss usikkerhet knyttet til dateringene, har vi valgt å strekke den kronologiske rammen til 500 år. Vi mener dette også kan være hensiktsmessig siden vi gjerne snakker om seige strukturer snarere enn enkelthendelser.

Figur 5a: Handelsrelaterte gjenstander fra vikingtid. Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet.

Figur 5b: Handelsrelaterte gjenstander fra middelalder (Foto: Åge Hojem, NTNU Vitenskapsmuseet).

For å studere romlige mønster har vi benyttet oss av GIS-verktøy som Kernel Density-analyser, som gjør det mulig å måle den relative punkttettheten innenfor en definert radius. Ved å sortere funnene etter alder og sannsynlig funksjon mener vi dette – sett opp mot generelle vurderinger av landskapet – kan være et godt verktøy for å tolke og avgrense signifikante lokaliteter basert på løsfunn. Vi kommer kan hende ikke utenom feilkilden med redeponering (Christiansen 2017), men metoden bidrar til å klargjøre mønstrene som finnes ut fra de klargjøringene vi har satt.

I forhold til avgrensingen er det likevel viktig å ha kjennskap til bevegelser og pløyselaget som kontekst, ikke minst med hensyn til helling og pløyeretning. Tidligere undersøkelser viser at funn ofte kan få en elliptisk eller vifte-formet spredning fra sin opprinnelige kontekst, som følge av pløying (Henriksen 2016). Våre undersøkelser viser at fragmenter av samme gjenstand kan dukke opp på om lag 40 meters avstand, men gjerne i samme pløyefure (Dahle 2019).

Metallsøkerfunn som kilde til kunnskap og vern

Vårt undersøkelsesområde i Sunndal skiller seg ut som et viktig område på indre Nordmøre i forhistorisk tid og middelalder, sannsynligvis knyttet til den sentrale plasseringen mellom fjord og fjell. Dette kan ha dannet grunnlag for etableringen av maktsenter og sosiale, økonomiske og rituelle møteplasser, slik stedsnavnene og de faste kulturminnene kan tilsa.

Hva kan gjenstandene fortelle?

Samlet synes de fleste gjenstandsfunnene å datere seg til vikingtid-middelalder, men lokaliteten Løken på Løykja skiller seg ut ved å ha en større andel funn fra perioden romertid-merovingertid. Funksjonsanalysen gir videre sterke indikasjoner på at dette området har vært benyttet som gravfelt, og det er få indikatorer på annen bruk i denne perioden. Dette kan være rester

etter det gravfeltet som nevnes av Bendix E. Bendixen (1878) og Gerhard Schøning (1778). Ett funn som gir tyngde til denne tolkningen, er enden av en ormhodering av gull (T27313). Slike kan indikere en elitebegravelse og dermed støtte opp under tolkningen av en mulig sentrumsdannelse i eldre jernalder (Reiersen 2018:35). For øvrig synes flere gjenstandsfunn på Hol, som flere irske beslag, et fragment av en skålspenne og andre draktspenner på Hol, å representere et hittil ukjent gravfelt. Lokaliteten har en klassisk beliggenhet på kanten av en terrasse. Begge funnkonsentrasjonene tilfredsstiller våre kriterier til automatisk fredning (figur 6).

Områdene ved Løykja kirkegård har vært ansett som en sosial og rituell møteplass, både som følge av kirkestedet i middelalderen og det store og spesielle kokegropfeltet som ble funnet der (Narmo 1996). Tilknytningen til stedsnavnet Leikvin er også svært interessant. I lys av nyere forskning er det ikke urimelig at det kan ha vært et tingsted eller en annen form for sosial og rituell møteplass i dette området (Iversen 2015; Loftsgarden *et al.* 2017; Ødegaard 2018). Organiseringen av det nevnte kokegropfeltet (figur 7), sentrert rundt et ovalt åpent område med en sentral stolpe, viser bla. likhetstrekk med andre kokegropfelt (Martens 2005) men også med det ringformede tunanlegget som er påvist på Hjelle i Stryn (Olsen 2013). Senere undersøkelser har vist spor etter spredte kokegrop over store deler av gårdsvaldet (Stavik 2011, 2012; Fredriksen og Stamnes 2018; Dahle 2019). Vi mangler imidlertid spor etter strukturer fra yngre jernalder som kan vise kontinuitet som samlingssted fra eldre jernalder og til kirkestedet fra middelalderen, slik Narmo (1996:95) antyder. Markeder, ting, lek og ritualer behøver imidlertid ikke manifestere seg i slike strukturer. Selv om det hittil ikke er påvist konsentrasjoner av funn som i seg selv kan tilfredsstille våre kriterier for automatisk fredning kan spredte funn av vektlodd og personlige eiendeler, inkludert en miniatyrøks, indikere at området fortsatte å være et samlingspunkt i yngre jernalder.

Figur 6: Spredningskart som viser gravindikatorer fra eldre jernalder

Den økende mengden av gjenstands funn fra vikingtid, middelalder og nyere tid i forhold til tidligere perioder kan ha flere årsaker: demografisk vekst, bedre bevaringsforhold, endrede deponeringsskikker og en rikere og mer mangfoldig materiell kultur. Det synes likevel å skje noen endringer i yngre jernalder. Kjerneområdet utvides fra Løykja til flere av nabogårdene i Leikvinområdet, og sporene etter handel og håndverk tiltar.

Torske har flest gjenstandsfunn som kan indikere handel og produksjon i vikingtid-middelalder. Dette gjelder særlig flere vektlodd, hakkemetall, smelteklumper, samt tyske og arabiske myntklipp. To områder på gården tilfredsstiller vårt krav til automatisk fredning, men det er sannsynligvis snakk om ett større markedsområde. Det synes for øvrig å være

mange indikasjoner på handel og produksjon i hele Leikvinområdet (figur 8). Dette kan tolkes i retning av at det har vært en oppblomstring av handel og varebytte omkring eksisterende sosiale og rituelle møteplasser i vikingtid-middelalder, snarere enn en ritualisering av varebyttet (Loftsgarden *et al.* 2017:238). Utfordringen er at vi vet lite om varebyttet i eldre jernalder, hvilket omfang dette hadde og om mangelen på direkte spor hovedsakelig er et spørsmål om representativitet. Ettersom vi mangler gode handelsindikatorer fra eldre jernalder er det vanskelig å utelukke handel i en eller annen form, for eksempel med utgangspunkt i de rike fangstressursene i Oppdals- og Sunndalsfjellene (Sanden 2016).

Når det gjelder bosetningsspor er det vanskeligere å se signifikante trender i gjenstands-

Figur 7: Plankart som viser den sirkulære organiseringen av kokegropfeltet på Løykja (etter Narmo 1996:85)

materialet. Dette kan skyldes diskrimineringen av jern og ikke-metalliske gjenstander. Det er likevel påvist bosetningsindikatorer i de fleste områdene. Det er rimelig at de historiske tunene som lå her på 1600- og 1700-tallet kan vise kontinuitet tilbake til vikingtid og middelalder – muligens helt tilbake til de bosetningsstrukturene som er påvist under markoverflaten.

Selv om vi har jobbet med atskilte funnkategorier er det viktig å peke på at flere av funksjonene kan ha inngått i en og samme lokalitet, og at det også kan ha vært variasjon

over tid. Vi ser en slik sammenblanding på nesten alle lokalitetene. Dette kan skyldes intensiv pløying eller redeponering av jordmasser, f.eks. ved gjødsling (Christiansen 2017), men det er heller ingenting i veien for at gravene lå i tilknytning til tunet og at den sentrale gårdsbebyggelsen også kan ha dannet rammen for andre aktiviteter. Nye funn vil kunne bidra til å styrke eller svekke disse hypotesene.

Figur 8: Spor etter graver (rødt), bosetning (grønt) og handel og produksjon (blått) i yngre jernalder-middelalder

Forholdet mellom metallsøkerfunn og strukturer under markoverflaten

Vår undersøkelse i 2017 var primært rettet mot å kartlegge om det fantes spor under markoverflaten som kunne knyttes til de gjenstandsfunnene som ble gjort i matjordslaget. Selv om det ble funnet strukturer i to tredeler av sjaktene var koblingen mellom strukturer og gjenstander uklar. Flere av lokalitetene under markoverflaten hadde en romlig og til dels også en funksjonell sammenheng med funnene, men kronologisk kunne det skille over tusen år.

Et unntak var lokaliteten Løken på Løykja hvor det meste av gjenstandsmaterialet også var eldre enn i de øvrige områdene. Her stemte resultatene fra sjaktningen godt overens med hva metalldetektoristene hadde funnet tidligere. Det

ble også påvist en mulig grav som var skåret ned i et eldre dyrkingslag/kulturlag, med funn av en intakt og *in situ* korsformet relieffspenne like under pløyelaget. Omkring graven var det flere kokegroper. Bevaringsforholdene ved denne lokaliteten var noe av det som overrasket oss mest, sett i lys av alle funnene som var pløyd fram herfra.

Vi valgte å gå gjennom dyrkingslaget i et lite område på Løken. Her ble det påvist kokegroper i flere sjikt, samt ardsplor med datering tilbake til overgangen bronsealder-eldre jernalder. Ut fra våre undersøkelser ble det derfor regnet som sannsynlig at det hadde vært et bosetningsområde her i førromersk jernalder, frem til det gradvis gikk over til å bli et gravfelt og kokegropfelt i romertid. Koblingen mellom strukturer og funn gjorde at denne ble høyt prioritert for sikrings-

midler. En georadarundersøkelse i 2018 styrket vår tolkning av lokaliteten, og resulterte i funn av minst 2 langhus, 8 graver og over 1100 kokegrop (Fredriksen og Stamnes 2018, 2019).

De arkeologiske undersøkelsene i Sunndal er svært typiske for det som blir funnet ved bruk av maskinell sjaktning under fylkeskommunale registreringer. Bronsealder og særlig eldre jernalder dominerer, i første rekke spor etter bosetning (stolpehull og kokegrop) og dyrkning. Den sentrale gårdsbosetningen fra vikingtid-middelalder er fremdeles underrepresentert.

Hovedforklaringen har enten vært at den ligger under dagens tun – og at kulturminneforvaltninga dermed ikke fanger opp tiltakene der – eller endringer i byggeskikken (Weber 2002; Martens 2009). Våre undersøkelser har vært rettet mot fire åkrer hvor det ut fra tradisjoner og gamle kart er sannsynliggjort at gårdstunene lå i tidlig nytid. Gjenstandsmaterialet kan indikere bosetningsaktivitet i vikingtid-middelalder, men like fullt lyktes vi ikke i å påvise bosetningsstrukturer fra denne perioden, kun fra eldre perioder.

Vi tar forbehold om at vi kun undersøkte et begrenset område. Det er også tatt relativt få dateringer. Det er også en del feilkilder ved dateringer av stolpehull, særlig med tanke på forurensning fra eldre kontekster (Loftsgarden *et al.* 2013). En annen utfordring er stolpene kanskje ikke har vært gravd ned i den sterile grunnen, men i høyere stratigrafiske lag slik vi så med graven på Løken. Slike er naturligvis mer sårbare fordi de ligger høyere i jordsmonnet og lettere kan ha blitt inkorporert i pløyselaget. De er også mer utfordrende å påvise rent visuelt.

Om dateringene gir et korrekt bilde kan man likevel stille spørsmål ved om byggeskikken har spilt en rolle. Introduksjonen av lafteverk har vært mye diskutert i norsk arkeologi (Myhre og Øye 2002:277-283; Weber 2002). Flere mener at dette må ha skjedd i løpet av middelalderen (Diinhoff 2009; Sørheim 2009), og at hus med jordgravde stolper fremdeles var vanlige i tidlig middelalder. En må likevel ta i betraktning at det kan ha vært en gradvis overgang mellom de

ulike byggeskikkene, samt sosial og funksjonell variasjon mellom ulike bygninger. Utover i middelalderen kan endret byggeskikk ha spilt en stadig større rolle, og det er derfor viktig å stille spørsmål om vi ser etter de riktige sporene og om vi leter på riktig sted. Bør vi heller se etter noe annet enn stolpehull?

Flere steder har man i stedet sett på kulturlag og koksteinslag som en viktig kilde til middelalderbosetningen (Pilø 2005; Stene 2009; Grønnesby 2013, 2015). Dette har vi færre eksempler på i Møre og Romsdal, i alle fall fra lokaliteter i dyrka mark. Det ble heller ikke påvist spor av denne typen i Sunndal. Det vi derimot kunne påvise var samlinger av stein i ellers relativt steinfri jord og grunn. Det er sannsynlig at disse kan ha inngått i former for bygningsstrukturer, som for eksempel rester av murer eller hjørnestein. Det er likevel vanskelig å kartlegge slike strukturer ved maskinell sjaktning. Her kunne en større kartlegging ved hjelp av geofysikk ha vært til større hjelp. De siste årene er det gjort flere forsøk på å kombinere metallsøk og geofysikk (Tonning *et al.* 2017; Fredriksen og Stamnes 2018, 2019), men utfordringen her ligger i å se kronologiske sammenhenger uten å gjøre fysiske inngrep og ta ut dateringer fra de kontekstene man kartlegger.

For at vi bedre skal kunne fange opp sporene etter den agrare bebyggelsen fra vikingtid og middelalder er det tydelig at vi trenger mer kunnskap om metoder og hva vi bør se etter. Løsfunnene blir gjerne ansett som en indikasjon på faste strukturer under matjorden, men spørsmålet er altså om en heller bør se på løsfunnene som en kilde i seg selv. Våre undersøkelser viser at organisert metallsøk i stor grad kan supplere metoder som sjaktning og geofysikk, og gjerne dekke ulike perioder og aktiviteter. Fasiten ligger ikke nødvendigvis under matjorda, og kombinasjonen av arkeologiske funn, stedsnavn og tradisjoner kan kanskje være like viktige kilder som faste strukturer.

Metallfunnene er altså ikke bare løse – kontekstløse og verdiløse – men representerer en annen tilnærming til ny kunnskap om

ID	Navn	Fredningshjemmel Strukturer	Fredningshjemmel Funn
177927	Løykja	Gravfelt, kokegroper, dyrkningsspor	Gravfelt
215072	Kjerkjehaugen I	Bosetningsspor, dyrkningsspor	
215075	Løykja kyrkjegard II	Bosetningsspor	
219346	Nerbakkan	Bosetningsspor	
226329	Løykja kyrkjegard V	Kokegroper	
222250	Torske III	Dyrkningsspor	
222247	Øverbakkan II		Gravfelt
225485	Øverbakkan III	Bosetningsspor	
222249	Torske II		Handel og produksjon
222248	Torske I		Handel og produksjon
222246	Øverbakkan I	Dyrkningsspor	
215071	Løykja kyrkjegard (uavklart)		

Tabell 1: Lokalteter påvist ved sjakting og funn

forhistorien. I perioder der alle andre spor er tapt, eller i mangel på andre adekvate metoder, representerer løsfunnene de fremste kildene vi har til sentrale gårder, handelsplasser og sosiale og rituelle møteplasser. Dette bør også ha konsekvenser for hvordan disse forvaltes.

Metallsøk og vernestatus

Kulturminneloven skiller mellom løsfunn og automatisk fredete kulturminner, og det er opp til kulturminneforvaltningen å avklare vernestatus på hvert enkelt funnsted. Ved innlevering av løse metallsøkerfunn har Møre og Romsdal fylkeskommune de siste årene hatt som praksis å registrere gjenstandene som uavklarte lokaliteter i Askeladden. Et viktig mål for vår undersøkelse var derfor å avklare vernestatusen på de aktuelle funnområdene i Sunndal.

Funn av lag eller strukturer under sjaktingen bidro til å bekrefte nesten alle områdene med funn som automatisk fredete kulturminner. Ettersom kulturminnene har en sikringsone på fem meter – også vertikalt – inkluderer den også pløyselaget over lokaliteten. Like fullt er det bare på Løken at vi kan sannsynliggjøre å ha gjort funn av strukturer med en romlig, kronologisk og funksjonell sammenheng med

detektorfunnene som var gjort på forhånd. Selv om enkelte lokaliteter kan ha vært attraktive til ulike tider og til ulike formål, kan vi ikke si at den direkte sammenhengen mellom løsfunn og strukturer har blitt styrket, og at man uten videre kan si at funn på markoverflaten er en indikator på bevarte og relaterte strukturer under matjorda.

Gjennom prosjektet hadde vi en unik anledning til å vurdere om gjenstandsfunnene i seg selv representerer forhistoriske aktiviteter på stedet og følgelig bør forvaltes som automatisk fredete kulturminner – selv uten funn av faste strukturer eller lag. For å påvise slike lokaliteter utarbeidet vi et eget kriteriesett og en egen metode for tolkning og avgrensning ved bruk av GIS-analyser (tabell 1). Vi mener denne metoden gir et mer fleksibelt og realistisk bilde av utbredelsen, og at den fungerer som et godt alternativ til enkeltminnepunkter så vel som fredning av hele jorder (Maixner 2015). Det er likevel flere utfordringer knyttet til metoden, ikke minst med tanke på tilføring og redeponering av masser, bevegelser og formasjonsprosesser i pløyselaget. Videre er det som ved alle andre typer lokaliteter viktig å utøve godt faglig skjønn og se funnkonsentrasjonene i sammenheng med landskapet for øvrig.

Et sentralt moment er å gjennomføre organiserte og systematiske søk med faste rutenett, ikke minst for å unngå *cluster emphasis* (Paulsson 1999; Christiansen 2016). Dette er en viktig innvending mot vårt materiale som er basert på frisøk. Registreringsprosjektet hadde i første rekke fokus på å kartlegge strukturer under markoverflaten. På motsatt side ligger det også en stor utfordring i å påvise reelle funnkonsentrasjoner ut fra det innleverte materialet dersom metalledetektoristene følger pålegget i Riksantikvarens (2017:3) retningslinjer om å ikke søke i nærheten av uavklarte kulturminner og å innstille søkingen ved mistanke om funn av automatisk fredete kulturminner. Erfaringene fra Sunndal, hvor man som følge av fredningene har måttet bevege seg til stadig nye jorder, tyder på at man også kan risikere det motsatte av *cluster emphasis*; en *dispersion emphasis*.

For kulturminneforvaltningen vil det i det videre være viktig å ha fokus på utvikling av søkemetodikk og styrking av materialkompetansen og forståelsen av pløyselaget som kontekst. Metallsøking inngår allerede som et fast supplement til maskinell sjakting i mange fylker, men metodene for feltarbeid, analyse og tolkning bør i større grad utvikles til å kunne stå på egne ben. Dette er noe som også krever tettere kontakt mellom museenes funnmottak og den regionale kulturminneforvaltningen. Metodeutvikling innenfor metallsøk er viktig for å kunne påvise lokaliteter som ellers er tapt eller som ikke lar seg påvise på annet vis. En bedre forståelse for pløyelagskonteksten vil også kunne bidra til å utvikle metoder på andre felt – som for eksempel fflateavdekking og geofysikk.

Det viktigste spørsmålet er likevel hvordan slike automatisk fredete kulturminner bør håndteres videre. Et langvarig vern av pløyselaget vil være et vern til gradvis forfall, avhengig av omfanget og intensiteten i pløyinga. Sikring gjennom utgraving har også sine utfordringer, ikke minst økonomisk. Dersom man ikke lykkes i å erkjenne spor etter bygninger eller andre strukturer, vil ikke maskinell fflateavdekking eller geofysikk nødvendigvis ha noen stor effekt. Dokumentasjonen bør nok heller ha hovedfokus

på ekstensive og systematiske metallsøk og åkervandring for å påvise gjenstander, konsentrasjoner av skjorbrent stein o.s.v. En utfordring er at nye funn dukker opp etter hver pløying, og at det dermed er vanskelig å tømme lokaliteten for kunnskap etter en søkerunde eller i løpet av et prosjekt. De lokalitetene som undersøkes etter Kulturminneloven § 10 utgjør imidlertid et lite mindretall. For det fleste lokalitetene vil det fortsatt være jordbruket som representerer den største trusselen.

Kulturminneloven § 3, andre ledd, åpner for at kulturminnemyndighetene kan hindre videre pløying, men dette vil være et drastisk tiltak med store konsekvenser for grunneier og bruker av jorda. Arkeologiske undersøkelser vil derfor i stor grad måtte skje som sikringstiltak og ut fra en fordeling av svært begrensede ressurser. Et realistisk alternativ til forvaltningen av slike metallrike detektorlokaliteter er at man utvikler et felles sett med krav og kriterier til detektorister som ønsker å søke dispensasjon for metallsøk på slike lokaliteter. Tillatelse til inngrep bør bare gis etter en nærmere vurdering av hver enkelt lokalitet, og under forutsetning av at søkerne følger en godkjent plan og metodikk og gjennomføres i nært samarbeid med kulturminnemyndighetene. Dette vil ta høyde for at det kreves jevnlige og systematiske søk over lang tid.

Vi mener at dette kan være en god forvaltningsmodell som forener ulike sider i debatten omkring metallsøk i dyrka mark. De rike funnlokalitetene vil etter gitte kriterier bli sikret en formell status som automatisk fredete kulturminner og vernet mot utbygging etter gjeldende lovverk. Vi hindrer slik både illegal troféjakt, skader på uberørte kulturminner og har mulighet til å sikre kunnskapen som ligger i pløyselaget (Gundersen 2019). Samtidig kan man ved dispensasjon kunne vurdere fordelene opp mot ulempene i hver enkelt sak og stille standardiserte vilkår om omfang, metode og rapportering. Her kan man også stille krav til at innsamlingen omfatter alt av metall, produksjonsavfall og annet som normalt ikke leveres eller tas inn til museene. Dette vil i

større grad bidra til å sikre den vitenskapelige verdien av lokalitetene, demokratisere kulturminnevernet og gi dedikerte metall-detektorister en viss eksklusivitet og mulighet til å støtte kulturminneforvaltningen i utfordringer man ikke har ressurser og kapasitet til å løse selv.

Avslutning

Gjennom vårt prosjekt i Sunndal på indre Nordmøre har vi sett nærmere på forholdet mellom løse metallsøkerfunn i dyrka mark og automatisk fredete kulturminner under matjordslaget, og i hvilken grad dette kan gi oss ny kunnskap om handel, møteplasser og sentral gårdsbosetning i vikingtid-middelalder.

Vår konklusjon er at det bare er unntaksvis at vi kan påvise faste strukturer som har direkte sammenheng med funnene i pløyselaget. Gjenstandene kan derfor ikke uten videre tas som en indikasjon på tilhørende og bevarte strukturer under markoverflaten. De fleste strukturene i Sunndal var knyttet til eldre gårdsbosetning, hovedsakelig fra bronsealder og eldre jernalder. Mangelen på strukturer fra senere deler av forhistorien kan ha flere årsaker, men kombinasjonen av ny byggeskikk, «lette» aktiviteter, dårlige bevaringsforhold og inadekvate registrerings- og dokumentasjonsmetoder synes å etterlate et stort kunnskapshull.

For å nærme oss ny kunnskap om den sentrale gårdsbosetningen i vikingtid-middelalder, inkludert sosiale, økonomiske og rituelle møteplasser, har vi valgt å se nærmere på kunnskapspotensialet som ligger i selve gjenstandsmaterialet og hvordan dette i seg selv kan representere automatisk fredete kulturminner. På bakgrunn av dette har vi foreslått et nytt kriteriesett, basert på konsentrasjoner av funn med kronologisk og funksjonelle sammenhenger, for å kunne påvise, avgrense, tolke og forstå slike lokaliteter. Tross i manglende strukturer synes gjenstandsmaterialet å vitne om stor grad av kontinuitet og å styrke oppfatningen av Sunndalen som et sentralt knutepunkt i vikingtid-middelalder.

Automatisk fredning hindrer videre søk på lokalitetene, noe som medfører at gjenstander og ny kunnskap kan gå tapt som følge av intensiv dyrking. Vi mener likevel at løsningen på dette metallsøkerdilemmaet kan søkes innenfor gjeldende lovverk, ved at dedikerte detektorister etter standardiserte vilkår til metode og rapportering, og i samarbeid med kulturminneforvaltningen, kan få dispensasjon til videre søk.

Takk

Vi vil rette en stor takk til detektoristene Christian Husby, Anders Danielsen, William Torvik og Alf Harald Dragset som frivillig bidro under undersøkelsene, til grunneierne som alle stilte seg positive og til funnmottaket ved NTNU Vitskapsmuseet som har vært til god hjelp i tolkningen av gjenstandsmaterialet. Vi vil også takke Bjørn Ringstad, Lars Pilø, Caroline Fredriksen og Aaron Johnston for gjennomlesing og gode innspill.

Summary

In recent years we have seen a marked rise in private metal detecting in Møre og Romsdal, especially in Sunndal where numerous finds have been delivered to the county archaeologists. In this article, we aim to study these metal finds and look closer at what new potential knowledge of trade, meeting places and farm settlements dating from the Viking Age to the medieval period are implied. We have also discussed the relationship between the artefacts found by metal detectorists and the associated structures found beneath the topsoil, and if these items indicate or represent automatically protected heritage sites.

Despite numerous detector finds from the Viking Age/medieval period, there is a scarcity of structures from this period. Hence, such items cannot automatically be assumed to indicate that structures and sites are located in close vicinity, beneath the topsoil. Instead the focus of study should be on the potential represented by the artefacts themselves, and how the concentrated find-spots could represent automatically protected sites. We have therefore suggested a new set of criteria based on grouped concentrations of artefacts with broadly similar dating and functions to try to detect, limit, interpret and understand such sites, and suggest a base model for further management.

Referanser

- Bendixen, B. E. 1878 Fornlevninger i Nordmøre og Romsdal. *Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring* 1977:63-160. Kristiania.
- Bill, J. og Rødsrud, C. L. 2013 En ny markeds- og produksjonsplass ved Gokstad i Vestfold. *Nicolay* 120:5-11.
- Christiansen, T. T. 2016 Recreational metal detecting and archaeological research: Critical issues concerning Danish metal-detector finds. I *Pløyejord som kontekst. Nye utfordringer for forskning, forvaltning og formidling*, J. Martens og M. Ravn (red.), s. 23-36. Portal forlag og Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Christiansen, T. T. 2017 *The Productive Limfjord Region i Perspective. A Study of Metal Detecting Sites and Socioeconomic Development in Denmark, AD 400-1150*. Aarhus Universitet, Aarhus
- Dahle, K. 2019 *Metallsøk og jordbruk. Arkeologiske registreringar i Leikvinområdet, Sunndal kommune*. Arkeologisk registreringsrapport. Møre og Romsdal fylkeskommune, Molde.
- Diinhoff, S. 2009 Middelalderens landbebyggelse på Vestlandet. I *Den tapte middelalder. Middelalderens sentrale landbebyggelse*, J. Martens, V. V. Martens og K. Stene (red.), s. 155-164. Varia 71 Kulturhistorisk museum i Oslo, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Dobat, A. S. 2016 Metal detecting in Denmark: Advantages and Disadvantages of the Liberal Model. I *Pløyejord som kontekst. Nye utfordringer for forskning, forvaltning og formidling*, J. Martens og M. Ravn (red.), s. 51-68. Portal Forlag og Kulturhistorisk museum, Arkeologisk seksjon, Kristiansand.
- Farbregd, O. 1993 Menn, kvinner, graver og status. *Bøgda vår* 1993, s. 67-80. Oppdal historielag, Oppdal.
- Fischer, C. 1983 "Den har fanden skabt". *SKALK* 1983(1): 8-14.
- Fredriksen, C. og Stamnes, A. A. 2018 Georadar+metallsøk=sant? Erfaringer fra en kombinert undersøkelse i Sunndalen. *SPOR* 2018(2):48-51.
- Fredriksen, C. og Stamnes, A. A. 2019 *Geofysiske undersøkelser og sosialt metallsøk på Løykja, Gnr. 41/6, Sunndal kommune, Møre og Romsdal*. Arkeologisk rapport, NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim.
- Gaustad, F. 1965 Bygdene i Oldtiden. I *Sunndalsboka*. Bind I, I. Seljedal (red.). Sunndal, Øksendal og Ålvundeid Sogelag, Trondheim.
- Grønnesby, G. 2013 Bosetning på Torgårdsletta, Trondheim og Egge, Steinkjer – Et innlegg i diskusjonen om den norske gårdens opprinnelse. I *Jordbruksbosetningens utvikling på Vestlandet: kunnskapsstatus, presentasjon av nye resultater og framtidige problemstillinger*, S. Diinhof, M. Ramstad og T. Slinning (red.), s. 77-92. UBAS 7. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Grønnesby, G. 2015 Gården i yngre jernalder – et spørsmål om erkjennelse? Belyst ved utgravningen av et yngre jernalders gårdstun på Ranheim. *Viking* 78:169-188.
- Grønnesby, G. 2017 Hot rocks! Beer brewing on Viking and Medieval Age farms. I *The Agrarian Life of the North 2000 BC–AD 1000: Studies in Rural Settlement and Farming in Norway*, F. Iversen og H. Petersson (red.), s. 133-149. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Gundersen, J., Rasmussen, J. M. og Lie, R. O. 2016 Private metal detecting and archaeology in Norway. *Open Archaeology* 2016(2): 160-170.
- Gundersen, J. 2019 No room for good intentions? Private Metal Detecting and Archaeological Sites in the Plow Layer in Norway. I *Competing Values in Archaeological Heritage*, S. Campbell, L. White og S. Thomas (red.), s. 125-138. Springer International Publishing AG.
- Hansen, G. 2009 Middelalderen på landsbygda, status, forvaltning og fremtid i Bergen Museums forvaltningsdistrikt. I *Den tapte middelalder. Middelalderens sentrale landbebyggelse*, J. Martens, V. V. Martens og K. Stene (red.), s. 71-80. Varia 71. Kulturhistorisk museum i Oslo, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Henriksen, M. B. 2016 Pløjelagsfund og formationsprosesser. I *Pløyejord som kontekst. Nye utfordringer for forskning, forvaltning og formidling*, J. Martens og M. Ravn (red.), s. 69-89. Portal Forlag og Kulturhistorisk museum, Arkeologisk seksjon, Kristiansand.
- Iversen, F. 2015 Community and Society: The Thing at the Edge of Europe. *Journal of the North Atlantic* 8(8):1-17. doi: <https://doi.org/10.3721/037.002.sp802>.
- Kvanli, J. 2016 Oldsaker og metallsøking. *Frå haug ok heiðni* 2015 (1):24-27.
- Kvanli, J. og Sørensen, L. 2016 Om metallsøking i Norge og formålstjenlig kulturvern av løse gjenstander i pløyetaget. *Fornvannen* 111(1):41-45.
- Lingstöm, M. 2016 Svenska perspektiv på metalldetektering inom explorateringsarkeologin. I *Pløyejord som kontekst. Nye utfordringer for forskning, forvaltning og formidling*, J. Martens og M. Ravn (red.), s. 101-106. Portal Forlag og Kulturhistorisk museum, Arkeologisk seksjon, Kristiansand.
- Loftsgarden, K., Larsen, J. H., Mikkelsen, P. H. og Rundeberget, B. 2013 C14-datering ved arkeologisk forskning og forvaltning – problem, utfordringer og løysingar. *Primitive tider*, 15: 59-69.
- Loftsgarden, K., Ramstad, M. og Stylegard, F.-A. H. 2017 The skeid and other assemblies in the Norwegian 'mountain land'. I *Viking-Age Transformations: Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia*, Z. T. Glørstad og K. Loftsgarden (red.), s. 232-249. Routledge Ltd.
- LOV-1978-06-09-50 Lov om kulturminner (Kulturminneloven)
- Maixner, B. 2015 En lov - ulike forvaltningspolitikk: Om norsk forvaltningspraksis rundt privat metallsøking i pløyejord og dens konsekvenser. *Fornvannen* 110:201-213.
- Martens, J. 2005. Kogegruber i nord og syd - samme sag? I *De gåtefulle kokegruber*, L. Gustafsen, T. Heibreen

- og J. Martens (red.), s. 37-56. Varia 58. Kulturhistorisk museum i Oslo, Oslo.
- Martens, J. 2009 Middelalderens jordbruksbebyggelse i de sentrale strøk. Den tapte middelalder? I *Den tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse*, J. Martens, V.V. Martens og K. Stene (red.), s. 7-22. Varia 71. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Myhre, B og Øye, I. 2002. *Norges landbrukshistorie* vol. 1, 4000-1350 e.Kr. Jorda blir levevei. Oslo.
- Narmo, L. E. 1996 "Kokekameratene på Leikvin". Kult og kokegrop. *Viking* 49:79-101.
- Nærøy, A. J. 2019 *Metallsøkerfunn i Rogaland, 2003-2018*. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Olsen, A. B. 2013 Undersøkelsen av et eldre jernalders tunanlegg på Sausjord, Voss, Hordaland: Et nytt bidrag til kunnskapen om jernaldersammfunnets sosiale og politiske organisasjon. *Viking* 76:87-112.
- Paulsson, J. 1999 Metalldetektering og Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. I *Fynden i centrum. Keramik, glas och metal från Uppåkra*, B. Hårdh (red.), s. 41-56. Uppåkrastudier 2. Almqvist & Wiksell International, Lund.
- Pedersen, U. 2001 Vektlodd - Sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? *Primitive tider* 4:19-36.
- Pilø, L. 2005 *Bosted - urgård - enkeltgård : en analyse av premissen i den norske bosetningshistoriske forskningstradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Oslo arkeologiske serie (trykt utg.) 3. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Pilø, L. 2007 The fieldwork 1998-2003: Overview and methods. I *Kaupang in Skiringssal*, D. Skre (red.). Aarhus University Press, Århus.
- Ramstad, M. 2010 Vikingtidsplassen Bjørkum: utgraving og formidling. *Årbok for Bergen Museum* 2010:56-67.
- Rasmussen, J. M. 2014 Securing Cultural Heritage Objects and Fencing Stolen Goods? A Case Study on Museums and Metal Detecting in Norway. *Norwegian Archaeological Review* 47(1):83-197.
- Reiersen, H. 2018 The death of serpent-head rings. Ritual destruction of elite insignia from the roman period. I *Charismatic objects: From Roman Times to the middle ages*, M. Vedeler, I. M. Røstad, E. S. Kristoffersen og Z. T. Glørstad (red.), s. 31-55. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Riksantikvaren (2017) Riksantikvarens retningslinjer for privat bruk av metallsøker. Oslo: Riksantikvaren, Direktoratet for kulturminneforvaltning. Tilgjengelig fra: <https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Nyheter/Nye-retningslinjer-for-privat-metallsoeking> (Hentet: 08.01.2018).
- Ringstad, B. 1987 Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Rolfen, P. 2016 Det rette pipet. I *Pløyejord som kontekst. Nye utfordringer for forskning, forvaltning og formidling*, J. Martens og M. Ravn (red.), s. 111-126. Portal Forlag og Kulturhistorisk museum, Arkeologisk seksjon, Kristiansand.
- Rygh, O. 1999 [1885] *Norske gaardenavne*: Forord og innledning. Faksimileutgave, Tapir forlag, Trondheim.
- Sande, J. 1981 *Tid som var, bygdahistorie fram til 1840*. Sunndal Kommune, Sunndalsøra.
- Sanden, G. D. 2016 Villreinfangst i den sørlege delen av Midt-Noreg – ein studie i fordelinga av bågastø, jordgravne og steinmura fangstgropar, *Viking* 79:53-74.
- Sayej, G. J. 2019 Norwegian Archaeological Heritage: Legislation vs. Reality. I *Competing Values in Archaeological Heritage*, S. Campbell, L. White og S. Thomas (red.), s. 25-43. Springer International Publishing AG.
- Schøning, G. 1778 *Reise giennem en Deel af Norge: I de Aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestet Kongens Bekostning*. 1. utg. Gyldendal Forlag, København.
- Seljedal, I. 1967 *Sunnalsboka*, bind III. Sunndal, Øksendal og Ålvundeid Sogelag, Trondheim.
- Skre, D. og Pilø, L. 2016 Metallsøkerdilemmaet. *Klassekampen* 20.02.2016.
- Stavik, J. 2011 *Innberetning om registrering – reguleringsplan Elverhøy bro*. Arkeologisk registreringsrapport. Møre og Romsdal fylkeskommune, Molde.
- Stavik, J. 2012 *Elverhøy bru del II*. Arkeologisk registreringsrapport. Møre og Romsdal fylkeskommune, Molde.
- Stene, K. 2009 En gårdshaug i Østfold. Undersøkelse av kulturlag fra middelalder på gården Fusk i Askim kommune. i *Den tapte middelalder. Middelalderens sentrale landbebyggelse*, J. Martens, V. V. Martens og K. Stene (red.), s. 191-202. Varia 71. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Sørheim, I. 2014 *Place names and centrality in an agrarian society in Jæren in the Iron Age*, s. 49-62. AmS-Varia 55:49-62.
- Sørheim, H. 2009 Rogalands "tapte middelalder"? I *Den tapte middelalder. Middelalderens sentrale landbebyggelse*, J. Martens, V. V. Martens og K. Stene (red.), s. 53-58. Varia 71. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Oslo.
- Sørheim, H. 2018 *Sentralbygd, tettsted, knutepunkt, by : Bosetningshierarkier og sentraldannelser på Vestlandet fra jernalder til middelalder*. UBAS 10. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Tønning, C., Lie, R. O., Lia, V., Gabler, M. og Neubauer, W. 2017 Er de alle løsfunn? Metallsøkefunn og potensialet for bevart kontekst under pløyetaget. *Viking* 80:223-242.
- Vemmestad, C. F. 2018 *Markenes Grøde: En studie av metallsøkerfunn og kontekst fra jernalderen i Sunndal, Møre og Romsdal*. Upublisert masteroppgave, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, Trondheim.
- Watt, M. 2000 Detektorfund fra bornholmske bopladser med kulturlag. Repræsentativitet og metode. I *Detektorfund - hvad skal vi med dem? Dokumentation og registrering af bopladser med detektorfund fra jernalder og middelalder. Rapport fra et bebyggelseshistorisk seminar*

- på Hollufgård den 26. oktober 1998*, M. B. Henriksen (red.), s. 79-99. Odense Bys Museer, Odense.
- Weber, B. 2002 Lafteteknikk og hustyper. Introduksjon av laftede bygninger i Norge. *Primitive tider* 5 65-85.
- Ødegaard, M. 2018 Tinginstitusjonens alder i Skandinavia belyst ved arkeologi og stedsnavnsgransking – samsvar eller ikke?. *Viking* 81:89-116.
- Øverland, O. A. 1898 *Hestekampe i Norden. Karl Johan i Norge 1815 og andre Fortællinger*. Cammermeyer forlag, Kristiania.